

Ормушев Асан Сулайманович  
СТАЛИНГЕ КАТ  
Ормушев Асан Сулайманович  
ПИСЬМО К СТАЛИНУ  
Ormushev Asan Sulaymanovich  
LETTER TO STALIN

УДК .94. (575.2

**Аннотация.** *Өткөн кылымдын 20-30 жылдарында кыргыз мамлекетинин пайдубалын түзгөнгө катышкан билимдүү кызматкерлердин ичинен Жусуп Абдраманов түздөн-түз СССРдин эң биринчи адамы болгон И.В. Сталинге кат жазганы коомчулукка кеңири белгилүү. Мен бул китепти жазып жатып ошол каттар жөнүндө көп жолу ойлондум. Жусуптун Сталинге кат менен кайрылуусуна эмне себеп болгон? Анын каттарында кандай саясий маселелер көтөрүлгөн? Ал каттарды Сталин өзү окуганбы? Кремлдин эң башкы адамына жазылган каттардын жыйынтыгы болгонбу? деген суроолорго биз, сунуштап жаткан илимий макалада кеңири жана аргументтүү тарыхый фактылар менен анализденет. Сталинге 3 жолу жазылган каттардын тарыхый маанисине чечмелөөлөр жана түшүндүрүүлөр менен адабияттарга салыштырмалуу саресеп берилди. Ошентсе дагы 1933-жылдан баштап Жусуптун күндөлүгү табылып, Сталин аны толук окуп чыккандан кийин, ага болгон ишеними өчкөн сыяктуу жана 1933-жылдан кийинки И.В. Сталинге жазган каттарын ал окубаса деле керек деген бүдөмүк ой коомдук талкууну жаратат.*

**Негизги сөздөр:** *Иосиф Виссарионович Сталин, Жусуп Абдрахманов, Орто Азия, кыргыз эли, Кара-кыргыз автономиялуу областы, репрессия, СССР*

**Аннотация.** *В исторических исследованиях XX века неоднократно фиксировалось, что Жусуп Абдрахманов, видный деятель киргизской интеллигенции, в период становления советской власти в Средней Азии обратился с личным посланием к И.В. Сталину, занимавшему на тот момент высший государственный пост в СССР. Я много раз думал об этих письмах, когда писал эту книгу. Что заставило Жусупа обратиться к Сталину с письмом? Какие политические вопросы поднимались в его письмах? Читал ли эти письма сам Сталин? Каков был результат писем, написанных самому важному человеку в Кремле? Эти вопросы будут проанализированы с использованием подробных и аргументированных исторических фактов в представляемой нами научной статье. Используя метод сравнительного анализа научных публикаций, были исследованы различные интерпретации исторического значения трех писем Жусупа Абдрахманова к И.В. Сталину. Высказывается гипотеза, что после обнаружения дневника Жусупа Абдрахманова и ознакомления Сталин мог утратить интерес к содержанию последующих писем Абдрахманова и в научной среде породилась дискуссия о подлинности и значимости последующей корреспонденции между этими двумя политическими деятелями.*

**Ключевые слова.** *Иосиф Виссарионович Сталин, Жусуп Абдрахманов, Средняя Азия, кыргызский народ, Кара-киргизская автономная область, репрессия, СССР, историческая ситуация, письмо Сталину.*

**Abstract.** *It has been repeatedly recorded in historical studies of the 20th century that Zhusup Abdrakhmanov, a prominent figure of the Kyrgyz intelligentsia, addressed a personal message to I.V. Stalin, who held the highest state post in the USSR at that time, during the establishment of Soviet power in Central Asia. I thought about these letters many times while writing this book. What made Zhusup address a letter to Stalin? What political issues were raised in his letters? Did Stalin himself read these letters? What was the result of the letters written to the most important man in the Kremlin? These questions will be analysed using detailed and argued historical facts in the research paper we are presenting. Using the method of comparative analysis of scientific publications, different interpretations of the historical significance of the three letters of Zhusup Abdrakhmanov to Stalin have been investigated. It is hypothesised that after discovering the diary of Zhusup Abdrakhmanov and familiarising himself with it, Stalin may have lost interest in the content of Abdrakhmanov's subsequent letters, and a debate about the authenticity and significance of the subsequent correspondence between these two political figures has arisen in the academic community.*

**Keywords.** *Joseph Vissarionovich Stalin, Zhusup Abdrakhmanov, Central Asia, Kyrgyz people, Kara-Kyrgyz Autonomous Oblast, repression, USSR, historical situation, letter to Stalin.*

Абдрахманов учурунда ошол мезгилдеги СССРдин жетекчиси Иосиф Виссарионович Сталинге кыргыз элинин жана мамлекетинин көйгөйү жөнүндө үч жолу кат менен кайрылган. Биринчи катын - 1925-жылы 5-майда, Москва шаарында иш сапары менен жүргөндө жазган. Ал мезгилде Жусуп Орто Азия бюро РКК(б) БКнын демилгеси менен Ташкентте уюштуруу бөлүмүнүн бөлүм башчылык, РКП (б) Орто Азия бюросунун мүчөсү кызматын аркалап турган.

Сталинге арналып жазылган каттын мазмуну, саясий деңгээлин, маалыматты берүүдөгү логикалык ой жүгүртүүнүн ырааттуулугу жана грамматикалык сабаттуулугу Жусуптун таланттуулугунан, акылынын сергектигинен кабар берип турат. Анткени катты ирети менен Кара-Кыргыз автономиялуу областында жашаган эмгекчилердин буга чейин, “кандай кыйынчылыктарга жана тоскоолдуктарга дуушар болгондугуна” токтолгон.

**Биринчиден,** кара-кыргыздардын 1924-жылга чейинки абалын төмөндөгүдөй чагылдырган: “Түркстан АССРнин курамында административдүү бүтүндөй бирдикке ээ боло албастан, айрым областарда жана уездерде бытыранды, азчылыкты түзүшүп, алардын маданий-экономикалык таламдары бул райондордогу көпчүлүктү түзгөн улуттар тарабынан таназар алынбай келген”. Чындыгында Кара-Кыргыздар Жети Суу жана Фергана областарына бөлүнүп калышып, бир жагы Өзбекстанга (Ташкент шаары) бир жагы Казакстанга (Алма-Ата шаары) көпчүлүк маселелерди чечүүдө көз каранды болуп калышкан. Мындай көрүнүштү өзүнүн жон териси менен сезген Жусуп, өзүнүн улутунун орто жолдо калып, өз укугуна өзү ээ боло албай, өз жеринде өзүнүн маселесин чече албай калган көрүнүштү И.В. Сталинге кеңири түшүндүрүү максатында жазган сыяктуу.

**Экинчиден,** жергиликтүү калктын сабатсыздыгын, кара-кыргыздардан учурдун талабына жооп берген кызматкерлерди, адистерди даярдоо үчүн атайын мектептердин жоктугун билдиргиси келген.

**Үчүнчүдөн,** областын ошол мезгилдеги оор жана татаал экономикалык-чарбалык абалын түшүндүрүүдө жергиликтүү калктын көпчүлүгү бийик тоолуу аймактарда мал чарбасы менен айдоо жерлерге ылайыкташкан аймактарда дыйканчылык менен кесиптешкенин, алардын оор шарттарын катта кеңири баяндоого аракеттенген.

**Төртүнчүдөн,** жаңыдан түзүлгөн советтик башкаруудагы кемчилик катары “төмөндөтөн уюмдашкан пролетардык базабыздын болбогондугунда”, - деп кейип-кепчиген. Анткени айылдык, шаардык Советтерде мурдагы бай-манаптардын, кулактардын таасири али да күчтүү экендигин кабарлаган. Анын мисалында айылдарда Совет бийлигин бекемдөөгө тийиш болгон “Кошчу” союзунун уюмдарына социалдык жат элементтердин киришин Совет бийлигинин күчтөнүшүнө тоскоолдук жаратып жатканын билдирген.

Жусуп бул маалыматтар аркылуу Сталинге өзүнүн Совет бийлигин курууда анын идеяларына берилген, ак ниет, билимдүү, тажрыйбалуу адамдарды тартуу керек экендигин, алардын арасында өзү, ошондой кара-кыргыздардын бири экендигин билдиргиси келгени байкалып турат.

Жусуп катында өзүнүн көзү менен көрүп, акылы менен сезип турган маселелерди Сталинге ачык, эч жалтанбастан, коркпостон, тартынбастан болгонун болгондой ачык жазганы кимди да болбосун таң калтырат.

Ал областтык жана округдук мекемелерде Совет бийлигинин идеяларын таратуу, партиялык иштерди уюштуруу, чарбалык иштерди жүргүзүү, жергиликтүү калктын көпчүлүгүнө түшүнүксүз, атап айтканда орус тилинде жүргүзүлүп жаткандыгына байланыштуу Советтик аппараттын иши ойдогудай жүрбөй жатканына кыжаалат болгонун билдирген.

**Бешинчиден,** жаңыдан түзүлгөн Кара-Кыргыз Автономиялуу областын РСФСРдин курамында болушун жактаган идеянын башында өзү турганын, бирок жаңыдан түзүлгөн областтык партиялык топтун эки топко бөлүнгөнүн, алардын көбүнүн саясий билимдери талапка жооп бербегенин билдиргиси келген.

Айрыкча, ошол мезгилде Кыргызстандын обком партиясынын биринчи секретары М.Д. Каменскийдин жергиликтүү кызматкерлердин ич-арасындагы “ыйкы-тыйкыны” ырбатууга гана жөндөмдүү “партиялык жетекчи” экенин ачык айткан.

Жусуп Абдрахманов катынын аягында Сталинге кайрылып, “жолдош Сталин, мен бул катты Кара-Кыргызстандан иштен кетип, таарынган киши катары жазып отурганым жок... Азыр бийликке келип, бирок ишкердикти камсыз кылууга жөндөмсүз кыргыз коммунист жолдошторду жакшы билгендигимден жазып жатам... Бирок мен Кара-Кыргыз областынын Европалык да, жергиликтүү да иш билги кызматкерлери менен камсыз болушун, РКП(б) Кара-

Кыргыз уюмуна чыныгы большевиктик жетекчиликтин болушун, уюмдун биримдикке жетишин тилеймин.

Эгер Сиз катыман каталарды тапсаңыз мени кечирип коюңуз. Мен ар нерсеге баа берүүгө жаңылыштык кетирбегендей анчалык ири саясий ишмер эмесмин” [1.101-106]. *Коммунисттик саламым менен. Ж. Абдрахманов. Москва. 5 май 1925ж.*

Өзүнүн чыныгы коммунист, революциянын кемеңгери В.И. Лениндин идеяларына берилген, Социалисттик курулуштун уюштуруу иштерине тоскоол болгон жат көрүнүштөрдү ачык бетке айтуу керек деген сезимге сугарылган, жаратылышынан сергек, өзүнүн оюн бетке айткан Жусуп Сталинге жазган катын чыныгы ак жүрөк коммунисттин чечими катары кабыл алган. Ал Кара-Кыргыз областынын партиялык уюмунда болуп жаткан коммунисттик идеяга каршы саясаттын бетин ачуу менен жергиликтүү карапайым калктын абалын да айта кетүүнү туура көргөн.

Менин жеке оюмда Жусуптун катын Сталин өзү окуган сыяктуудай сезилет. Анткени Азиялык коммунисттерден Сталинге жеке (жашыруун) кайрылган каттар дайыма эле келе берген эмес. Ал балким бул биринчи каттыр. Экинчиден, Орто Азиядагы мусулман дининдеги улуттардын, алардын арасынан суурулуп чыккан билимдүүлөрүнүн ой-пикири менен таанышуу ага деле кызык болушу мүмкүн.

Эгерде Сталин өзү Жусуптун катын окуса, анда анын терең билимине, саясий катты жазуудагы философиялык ой жүгүртүүсүнө, чечкиндүүлүгүнө өз ичинен ыраазы болгондой түрү бар. Анткени Жусуптун биринчи катынын негизинде ал Москвага борбордук аппаратка кызматка келет. Ал убакта партиялык борбордук аппаратка Сталиндин макулдугусуз ишке алынчу эмес. Экинчиден, ошол каттын негизинде көп өтпөй эле Кара-Кыргыз областынын партиялык уюмунун секретары М.Д. Каменский кызматтан алынган.

Балким ошол каттардагы маалыматтардын тууралыгына толук ынанган Сталин Ж.Абдрахмановду РКП(б) Борбордук Комитетинин уюштуруу бөлүмүндө жооптуу кызматкер (инструктор) болуп иштеп жүргөндө, аппараттаргы коммунисттердин баштапкы уюмунун секретарлыгына бекер сунуштабаса керек.

И.В. Сталин Жусуп менен Орто Азиядагы жаңыдан түзүлүп жаткан жаш мамлекеттердин маселелери боюнча бир нече жолу маектешип, анын өтө тың экендигине, жеткиликтүү билимдүүлүгүнө, чечкиндүүлүгүнө баа берип, аны кайрадан өз жерине жиберүүнү чечкен окшобойбу.

Жусуп Абдрахманов Сталинге экинчи жолу 1329-жылы 24-ноябрда Кыргыз АССРнин Эл комиссарлар Советинин төрагасы болуп турганда жазган. Эгерде Жусуптун биринчи катынын мазмунунда кандайдыр бир кооптонуу, тынчсыздануу, толкундануу бар болсо, экинчи катынын мазмунунда өзүнө толук ишенүүсү калыптанганы, коюлган маселенин ток этер жерин так, кыска өтө түшүнүктүү берилгени байкалып турат.

Бул катында ВКП(б) Борбордук Комитетинин жетекчиси И.В. Сталинге Кыргыз АССРнин саясий жана экономикалык түзүлүшүндөгү өтө ыңгайсыз абалдын түзүлүп калганын, мындай катачылык республиканын экономикалык тез өнүгүшүнө өзүнүн кедергесин тийгизип жатканын ачык билдирген. Катта Кыргыз АССРнин саясий жана экономикалык маселелерин чечүүдө РСФСРдин Өкмөтүнө, Орто Азынын Борбордук Комитетине жана СССРге баш ийүүчүлүк абалдын сакталып турушун тоскоолдук жаратуучу көрүнүш экенин так ачып берген: “Кыргызстанды пландаштыруучу жана тескөөчү мекемелердин баары Кыргыз АССРи боюнча белгиленген чараларды ишке ашыруу баш ийүүчүлүктүн башкасы тарабынан аткарылат деп ойлошот...” мындай учурда бири бирине ишенүү же шылтоолордуу табуу менен жогорку жак жергиликтүү республиканын кызыкчылыгы унутулуп калганын көрсөткөн. Катта айтылган өз пикирин ырастоо иретинде 1927-1928 чарба жылында Россиялык айыл чарба банкынын жүргүзгөн туура эмес саясатын мисал келтирген. Дыйкандарга деп берилген айыл чарба кредитинин 44 % (пайызын) республикада жашаган калктын 11 % (пайызын) түзгөн. Фрунзе кантонунун европалык дыйкандардын колуна тийген, ал эми негизинен мал чарбасында иштеген жана бардык калктын 70 % жакынын (20 % жалаң гана мал чарбасында, 50 % мал чарбасы жана дыйканчылыкта иштеген) түзгөн кыргыз калкынын 5 %га жакыны гана кредит алган” [2.111].

Мына ушундай саясаттын натыйжасында улуттук экономикалык өзгөчөлүктөрүн эске албагандыгына кейигенин билдирген.

Жусуп Абдрахманов Сталинге жазган катында мындай оор абалдан чыгуунун эки жолун сунуштаган. Биринчиси Орто Азиялык Фергананы түзүү, бирок бул уюштуруу узак мөөнөттү талап кылат. Экинчиси, Кыргыз АССРин Союздук Республикага кайра түзүү керек. Буга калктын улуттук курамы (кыргыздар 70 %) Кыргызстандын тышкы-саясий мааниси жана экономикалык мүмкүнчүлүктөрү далил. Ушул маселе боюнча Сизди мени кабыл алууңузду жана жекече угууңузду өтө суранамын. 24-ноябрь 1929-жыл.

*Кыргыз АССРнин эл Комиссарлар Советинин председатели-Ж. Абдрахманов.*

Бул каттын негизги максаты Жусуп Абдрахманов өзүнүн акылын, күч- кубатын, бүтүндөй болгон аракетин келечекте кыргыз мамлекеттин республикалык деңгээлге жеткирип, коңшулаш өлкөлөр менен тең ата даражада болууну самаган. Ал өзүнүн алдына койгон максатын аткаруу үчүн бүт күч-аракетин жумшаган. Жусуп Кыргызстандын келечеги үчүн жандалбастап Сталинге улам-улам кат жазганы ушундан болсо керек.

Жусуп Абдрахмановдун Сталинге жазган *үчүнчү каты* 1930-жылы 15-апрелде жазылган. Бул катты экинчи каттын уландысы катары түшүнүүгө болот. Анткени, Сталин Жусуптун катына жооп бербеген жана аны республиканын абалын толугураак баяндап берүү үчүн кабыл алып маектешкен эмес.

Ушундай жагдайга ыза болгон мамлекеттик жетекчи ВКП(б) БК алдына Кыргыз Автономдуу Республикасын Союздук Республикага айландырып, кайра түзүүнүн зарылдыгы жөнүндө маселе койгон. Бирок маселе ордунан жылбагандыгына тынчсызданган Жусуп мамлекеттин саясий маселесин экинчи ирет БК алдына коюуга мажбур экенин билдирген. "... Ошондуктан Сизден бул маселени БКнын Саясий Бюросунун талкуусуна коюп, аны чечүүнү тездетүүнү өтө суранамын" [3.112].

*Коммунисттик саламым менен Кыргыз АССРнин Эл Комиссарлар Советинин төрагасы Ж. Абдрахманов. 15-апрель 1930-ж.*

Бул каттарда Жусуп Абдрахманов Кыргыз мамлекетинин саясий, экономикалык жана маданий абалын түшүндүрүп, келечегинде өз алдынча республика болуусун жогору жакта улам-улам өтүнүч катары кайрылганынан кабар берет.

1922-жылы 3-апрелде РКП(б) БК Пленумунда РКП(б) БКнын Генералдык секретарлыгына шайланган Сталин-Иосиф Виссарионович Жугашвили (21.12.1879-ж. туулган) Жусуп Абдрахмановдун жазган каттары аркылуу анын билимдүүлүгүн, ой жүгүртүүсүнүн кенендигин, чечкиндүүлүгүн, жаштыгын баалап, 1925-жылы август айында өзүнүн жанына Россиялык Коммунисттик Партиянын Борбордук Комитетинин уюштуруу бөлүмүнө жооптуу кызматкерликке алган.

Жусуп Борбордук Комитетте Орто Азия мамлекеттериндеги көйгөйлүү маселелерди чечүүчү кызматкер катары иш алып барган. Ал Өзбекстандын, Казакстандын партиялык жана чарбалык жетекчилери менен жолугуп, алардын суроо талаптарын өзүнүн бөлүм башчыларына билдирип турган.

Абдрахманов И.В.Сталин менен бир нече жолу жолугушуп, пикир алышкан. Жусуп дагы Сталиндин иштөө ыкмалары менен жакындан таанышып, анын грунзиндик мүнөзүн, көп маселелерди өзү ойлонгондой чечкендигин, трубка менен сигарды моокуму кана чеккенин, Кавказдан атайын алып келинген таза виолорду өтө жакшы көрөөрүн, өзүнүн алдында иштеген орус, еврей, украин, поляк, молдован, татар, армян улутундагы партиялык кызматкерлерди аскер жетекчилерин, илимпоздорду дайыма какшыктап, сындап, кемсинтип сүйлөгөндөрүнө көп жолу күбө болгон болушу мүмкүн.

Сталиндин Кремлдеги партиялык баштапкы уюмунун катчысы катары коомдук ишти аткарган Жусуп ай сайын өтүүчү партиялык чогулушту даярдоо, партиялык взносторду чогултуу, жыйындын күн тартибин түзүү сыяктуу уюштуруу иштерин жүргүзүп турган. Кремлдеги аппаратта иштеген баштапкы партиялык уюмдун катарында И.В. Сталин, М.Н. Калинин, В.М.Молотов, К.Е. Ворошилов сыяктуу көрүнүктүү партиялык жетекчилер болгон. Биздин кээ бир тарыхчылар, социологдор, коомдук ишмерлер Жусуп И.В. Сталиндин партиялык жыйынга кечигип келгени боюнча "катуу эскертүү" берген деген кепти мурда партиялык кызматтарда иштеген аксакалдардан укканбыз деп жазып жүрүшөт.

Менимче бул чындыкка көп окшошпойт. Ал мезгилде И.В. Сталинге эч ким "катуу сын" айтканга даай алышчу эмес. Балким Жусуп Сталинге "катуу эскертүү" менен эмес, тамаша иретинде акырын гана "кээ бир коммунист жолдошторун жыйынга кечигип келүүсүнө көңүл бурсак жакшы болмок" деши мүмкүн. Себеби Сталин дагы Жусупка окшоп орус тилин

Тифлисидеги диний семинариядан үйрөнгөн (ал окуулар орус тилинде жүргүзүлчү А.О.), сабактарды өтө мыкты окуп, орус тилин терең өздөштүргөн, поэзияга кызыкчу, адабиятты көп окучу, жаш кезинде өз эне тилинде ыр да жазганы белгилүү. Андыктан жолдоштор тарабынан айтылган тамаша сөздөрдү Сталин дайыма туура түшүнгөн.

Бул өңүттөн караганда Сталин Жусуптун тамаша иретинде айтылган сөзүнө, баары бир тең партиялык тартипти бекем сактаган, социализмди тез курабыз деген жообун бербесе керек.

**Жыйынтыктап** айтканда алгачкы жылдары И.В. Сталиндин Жусуп Абдрахмановду жактыруу жана ишенүү сезими пайда болгону байкалып турат. Аны Кремлге кызматка алуу, Персияга дипломатиялык тапшырма менен жөнөтүү, партиялык баштапкы уюмду жетектөөнү тапшыруу сыяктуу иштер И.В. Сталиндин түздөн-түз көзөмөлдүгүндө, жактыруусунда гана ишке ашаарын ошол кездеги партиялык кызматтагылар жакшы билишчү.

Бирок, 1933-жылдан баштап Жусуптун күндөлүгү табылып, Сталин аны толук окуп чыккандан кийин, ага болгон ишеними өчкөн сыяктуу. Бирок ошол замат эле аны өлүм жазасына тартпастан, анын билимин, тажрыйбасын Самара, Оренбург аймактарында мал чарба тармагын көтөрүүгө пайдаланууну чечкен. Кийин аны өлүм жазасына тартууга 1938-жылы макулдугун берген болушу мүмкүн. Анткени Жусуптун 1933-жылдан кийинки И.В. Сталинге жазган каттарын ал окубаса керек.

### **КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:**

1. Абдрахманов Жусуптун Сталинге жазган катын 1990-жылы тарыхчы-илимпоз Ж. Жунушалиев кыргыз тилине которуп “Ала-Тоо” журналына (№4 саны 101-106 бб.) жарыяланган.
2. “Ала-Тоо” журналына жарыяланган каттын мазмунунан алынды. 1990, №4, 111-б.
3. Ала-Тоо” журналы. 1990. №4, 112-б. (кыргыз тилине которгон Ж.Жунушалиев)